

ІДЭЯ ТАЛЕРАНТНАСЦІ Ў АЙЧЫННЫМ РЭНЕСАНСНЫМ ГУМАНІЗМЕ І ПРАБЛЕМЫ САЦЫЯЛЬНАЙ ПРАКТЫКІ ВЕРАЦЯРПІМАСЦІ

У артыкуле аналізуецца развіццё ідэі рэлігійнай талерантнасці ў рэнесансна-гуманістычнай і рэфармацыйнай думцы ў Беларусі эпохі Адраджэння. Паказаны калізій заканадаўчага замацавання і сацыяльнай практыкі верацярпімасці на мяжы XVI–XVII стст. Канцэпцыя верацярпімасці і свабоды рэлігійнага самавызначэння разглядаецца як неабходная ўмова захавання грамадзянскага міру і згоды ў поліканфесійным грамадстве.

Уводзіны

Гуманістычны і рэфармацыйны рух XVI ст. з’явіўся асновай для распрацоўкі ў айчынай думцы праблемы свабоды асобы. У творах шэрагу мысліцеляў аналізуюцца такія яе аспекты, як духоўная і рэлігійная свабода, роўнасць перад законам, эканамічная свабода, права на ўдзел у кіраванні дзяржавай. Патэнцыйна ідэя свабоды асобы прыкметная ўжо ў творчасці Скарыны, выявілася ў перакладзе біблейскіх кніг на народную мову, вольным звароце з біблейскімі тэкстамі, рацыянальным іх тлумачэнні, элементах ідэі асобнага стаўлення да Бога і веры. Ідэалы духоўнай свабоды знайшлі адлюстраванне ў поглядах ідэолагаў Рэфармацыі, у прыватнасці ў іх патрабаванні вольнага тлумачэння Свяшчэннага Пісання, асабістай веры і ўзгадненні з ёй розуму. Мысліцелі-гуманісты адстойвалі ідэю інтэлектуальнага плюралізму, выступалі за вольнае выражэнне меркаванняў, памяркоўнасць да сваіх ідэйных сапернікаў. “Я нікому не навязваю свайго меркавання, кожны можа пісаць і казаць, як яму будзе заўгодна”, – пісаў Сымон Будны. Падобныя погляды выказаў і іншы вядомы дзеяч Рэфармацыі Ян Ліцыйні Намыслоўскі [1, с 28-29]. Інтэлектуальны плюралізм быў знітаваны з вальнадумствам, ідэяй свабоднага абмеркавання пытанняў рэлігіі.

Асноўная частка

Адмысловае значэнне для складанай у этнаканфесійных адносінах дзяржавы – ВКЛ – мела распрацаваная мысліцелямі-гуманістамі канцэпцыя рэлігійнай свабоды. Ідэі талерантнасці і свабоды рэлігійнага самавызначэння прысутнічаюць у творчасці Ф. Скарыны, М. Гусоўскага, М. Літвіна, С. Зізанія, прадстаўнікоў рэфармацыйнай культуры другой паловы XVI ст. – М. Чэхавіца, В. Цяпінскага, С. Буднага і інш.

Філасофія талерантнасці, павагі да іншага з’яўлялася неад’емным атрыбутам гуманістычнай этыкі Скарыны. Паэтызуючы міралюбны характар беларусаў, М. Гусоўскі таксама выступаў супраць такіх парадкаў, калі іншы народ “у наступ ідзе, няшчадна ломіць і крышыць” і “тых пагалоўна губіць, іншай хто веры якой”,

калі “насаджае сілком ягоныя толькі абрады” [2, с. 24, 26]. Адстойваючы права чалавека на вольнае рэлігійнае самавызначэнне, Стэфан Зізаній пісаў у “Казаньі Святаго Кирилла Патрыярэхи Іерусалімскаго”: “Не толькі до ереси отщепенства, але и до широе веры през квалт и войну абы жадного не притягали” [3, с. 34].

Істотную ролю ў станаўленні ідэалогіі рэлігійнай свабоды адыграў рэфармацыйны рух. Некаторыя дзеячы пратэстантызму, як прадстаўнікі новай канфесійнай культуры, асабліва ясна ўсведамлялі важнасць і неабходнасць сітуацыі верацярпімасці. Марцін Чэхавіц быў перакананы, што “ніхто нікога не павінен прымушаць да сваёй веры”, а “кожны, хто вызнае сваю веру, павінен карыстацца шырокай свабодай” [4, с. 480]. Агульнаацыянальныя інтарэсы для пратэстанта В. Цяпінскага былі вышэй рэлігійных рознагалоссяў. Паважліва ставячыся да праваслаўя і прынятай у “греческой” царкве царкоўнаславянскай мовы, ён выдаў Евангелле “двема езыхы зараз, и словенским и при нем тут то руским, а то найбільшій словенским... яко они вси (праваслаўныя. – В.С.) везде во всех церквах чтут и мают” для “лепшое их вери” и “их самих цвичения” [5, с. 88]. Адстойваючы і прапагандуючы ідэю Рэфармацыі, крытыкуючы традыцыйныя хрысціянскія канфесіі за адступленне ад евангельскай “ісціны”, С. Будны ў той жа час заклікаў не канфліктаваць з-за веры. “Не дай Божа, – пісаў ён у кнізе “Аб асноўных артыкулах хрысціянскай веры”, – каб ваяваць за веру. Гэта звычай бязбожных людзей” [6, с. 117]. Ён глыбока абураўся з нагоды перамогі ў асяроддзі швейцарскіх кальвіністаў рэлігійнай нецярпімасці, вынікам чаго стала падбухторванне жэнеўскіх улад да пакарання смерцю Мігеля Сярвета [5, с. 69].

У 1567 г. у Брэсце прыхільнікамі рэфармацыйных рухаў была выдадзена на польскай мове “Гісторыя аб жорсткім ганенні Царквы Божай у Немцах, Францыі, Англіі, Влохах, Гішпаніі і іншых землях...”. Кніга стала першым беларускім выданнем, у якім былі рэзка асуджаны канфесійныя ганенні ў краінах Заходняй Еўропы – пакаранні непажаданых царкоўных, грамадскіх і палітычных дзеячаў, кнігавыдаўцоў, пісьменнікаў, схаляроў, каментатараў. Па сутнасці, берасцейскае выданне напярэдадні Люблінскай уніі папярэджвала грамадства ВКЛ і Польшчы аб пагрозе неталерантнасці, небяспекі вырашэння рэлігійных супярэчнасцей гвалтоўным шляхам [7, с. 125-127]. Выгадаваная ў духу рэлігійнай памяркоўнасці частка польскай, беларускай і ўкраінскай, галоўным чынам пратэстанцкай, шляхты адмоўна паставілася да абрання на трон Рэчы Паспалітай непрымірымага каталіка Генрыха Анжуйскага, які меў дачыненне да вядомых падзей 24 жніўня 1572 г. у Парыжы (Варфаламееўскай ночы). С. Будны выдаў у перакладзе на польскую мову ў Лоску кнігу Эрнеста Фрыза “Аб фурыхах, альбо Аб французскім шаленстве”, дзе апісвалася расправа над пратэстантамі-гугенотамі [6, с. 42]. Звяртае на сябе ўвагу нядобразычлівае стаўленне да Генрыха Валуа, прадэманстраванае беларуска-літоўскім летапісаннем. Па паведамленні Хронікі Літоўскай і Жмойцкай, як толькі да нядаўна абранага манарха “новина пришла о смерти короля (Францыі. – В.С.).., уехал потаемне в ночи з замку Краковскаго” [8, с. 117]. Па версіі М. Каяловіча, “Варфоломеевская резня во Франции взволновала в Литве умы всех разноверцев” і прымусіла Генрыха, устрывожанага гэтымі хваляваннямі, адмовіцца ад польскага трону [9, с. 38].

Верацярпімасцю адрозніваліся погляды Міхалона Літвіна, аўтара трактата “Пра норавы татараў, літоўцаў і масквіян”. Ён імкнуўся без канфесійнай прадужытасці ацаніць усё тое пазітыўнае, што ёсць у культуры і традыцыях розных народаў, нават тых, якія нярэдка выступалі ваеннымі сапернікамі “Літвы”. Так, Літвін прызнае “слушнасць” і “адвагу” масквіян і татараў, звяртае ўвагу на іх

маральнае аблічча; падкрэслівае справядлівасць іх судаводства [10, с. 27, 33, 37, інш.]. У “Пяці лістах супраць Скаргі” і іншых сваіх сачыненнях Андрэй Волан выступаў з асуджэннем рэлігійных войнаў, даказваў, што людзі “вольныя дзейнічаць так, як ім падказвае сумленне”, што воля з’яўляецца прыроджанай уласцівасцю чалавечай прыроды [11, с. 59-63].

Верацярпімасць панавала ў заснаванай Янам Кішкай Іўеўскай школе, рэктарам якой у 1585 – 1593 гг. быў Ян Намыслоўскі. “Прыходзьце ж усё, хто шануе радзіму, – запрашала вучняў Слуцкая кальвінісцкая школа. – Веравызнанне не ўяўляе для нас ніякага значэння... хай нікога не адштурхне ад нашага парога разыходжанне ў рэлігіі” [12, с. 95]. Пра талерантныя адносіны паміж каталікамі і праваслаўнымі ў XV – XVI стст. (у адрозненне ад наступнага XVII ст.) сведчаць, напрыклад, Статуты брацтваў. Так, паводле Статута брацтва віленскіх купцоў у гэтую карпаратыўную арганізацыю мяшчан маглі “впісывацца” і бралі ўдзел у братэрскіх застольях “люди духовные якогуж кольвекъ стану, Римской вѣры и Греческой”. Там жа падкрэслівалася: “... одно, въ томъ братствѣ каждому права достояти и розсудку ихъ братского послушными бытии” [13, с. 270-271]. Дух ліберальных ідэй Адраджэння, рэлігійная талерантнасць шмат у чым вызначылі характар светапогляду беларускіх мысліцеляў XVI – XVII стст. [14].

Беларускай думкай эпохі Рэнэсансу была высока адзначана плённасць сітуацыі канфесійнага плюралізму. Паняцце “залатое стагоддзе” стала метафарай другой паловы XVI ст. – часоў адноснай верацярпімасці і грамадскай згоды ў ВКЛ (мемуары Фёдара Еўлашоўскага, “Лабірынт” Фамы Іяўлевіча, “Сінопсіс” 1632 г. і інш.). У дадзеным сэнсе гэтае паняцце ўпершыню выкарыстоўвае Ф. Еўлашоўскі. Апісваючы падзеі 1560 – 1590-х гг., ён адзначаў у сваіх “Гістарычных запісках”, што канфесійныя адрозненні не выклікалі ў той час варожасці, не з’яўляліся перашкодай для адносін добрасуседства, сацыяльнай згоды, што назіраецца ў новым стагоддзі. “На он час, – піша ён, – розност вяры не чинила наимнейшей розности в милости приятельскей, для чого самого **тамтот век золотым ми се види от нинейшого веку** (выдзелена намі. – В.С.), кгде юж и межн еднэй вяры людьми облуда все заступила, а покготовю межн розными вяры анисе пытай о милост ширость и правдиве добрѣ заховане...”. Прыводзіцца Еўлашоўскім і вельмі красамоўны прыклад талерантнасці ў адносінах паміж каталікамі і пратэстантамі. Аўтар распавядае пра сваё знаходжанне ў гасцях у віленскага каталіцкага святара (“каноніка”) Барталамея Нядзвідзкага. Былі там “влохи” (італьянцы), пазнаўшы, што Еўлашоўскі “евангелик”, г. зн. пратэстант, “дивовали се барзо, яко ме смел князь каноник на обед свой взывать”. Нядзвідзкі растлумачыў: “В нас з того жадна ненависть не была и милуемы се яко з добрыми приятлы”, на што “влохи” заявілі, што “ту бог живе, а кганили свое домовѣ права” [15, с. 91-92].

Вядома, талерантнасць не з’яўлялася абсалютнай і бязмежнай. Міжканфесійныя і міжэтнічныя адносіны насілі неадназначны і супярэчлівы характар, вызначалася канкрэтна-гістарычнымі ўмовамі, знаходзіліся пад уздзеяннем сярэднявечных стэрэатыпаў і забабонаў, што выразна выявілася ў стаўленні да нехрысціянскіх народаў і веравызнанняў, уключаючы габрэйска-іудзейскую супольнасць ВКЛ, татараў-мусульман, цыганоў.

Бясспрэчнае дасягненне беларускай грамадскай думкі эпохі Адраджэння – замацаванне ідэй верацярпімасці ў заканадаўстве. Вядома, што ў XVI ст. правы шляхты, незалежна ад веравызнання, абвяшчаліся граматамі вялікіх князёў літоўскіх 1492, 1506, 1529, 1547 і 1551 гг. Апошні абмежавальны артыкул (п. 9)

Гарадзельскага сойма 1413 г., згодна з якім толькі каталікі дапускаліся ў гаспадарчую раду, быў адменены прывілеем 1563 г. Жыгімонта II Аўгуста. Паводле гэтага дакумента прывілеі “подданных костелу Римскому” распаўсюджваліся на “все иные стану рыцарского и шляхетского, яко Литовского так и Руского народу, одно бы были веры хрестиянской” (г. зн. на праваслаўных і пратэстантаў) [13, с. 120], што было пацверджана затым на Гарадзенскім сойме 1568 г. Рэлігійная талерантнасць у якасці стабільнай прававой нормы фіксуецца ў вышэйшых заканадаўчых актах ВКЛ. Статут ВКЛ 1529 г. пацвердзіў усе правы і царкоўныя прывілеі “так латынскаго закону, яко и греческого” [16, с. 31]. Раўнапраўе падкрэслівалася і ў другім Статуце ВКЛ (1566), падрыхтаваным спецыяльнай камісіяй з пяці асоб “веры грэчаскай” і пяці – “рымскай” [17, с. 68].

Адным з самых талерантных заканадаўчых актаў Еўропы таго часу з’яўляўся Статут ВКЛ 1588 г. У прадмове да яго канцлер Леў Сапега, звяртаючыся да ўсіх саслоўяў Вялікага Княства Літоўскага, абвясціў прынцып свабоды вышэйшай каштоўнасці: “обачывали то усих веков люди мудрые, же в каждой речы посполитой человеку почтывому ничего не маеть быти дорожшого над вольность. А неволею так се маеть гыдиги, же не только скарбами, але и смертью ее од себе отганяти есть повинен” [18, с. 47]. Апошні Статут ВКЛ уключаў поўны тэкст маніфеста рэлігійнай памяркоўнасці – Акт Варшаўскай канфедэрацыі 1573 г. Талерантнасць абвешчалася ў трэцім артыкуле трэцяй часткі Статута, які меў назву “О захованью в покою всех подданных наших обывателей того паньства з стороны розного розуменья и уживанья набоженства хрестиянского”. “А иж в Речи Посполитой ест розность немалая з стороны веры хрестияньского, забегаячы тому, абы се с тое причины межы людьми зашстье якое шкодливое не вцело, которую по иных королевствах ясне видим, – абвешчалася ў ім, у прыватнасці, – обещуем то себе сполне за нас и за потомки наши на вечные часы под обовязком присеги, под верою, честью и сумнением нашим, иж, которые естесмо розни в вере, покой межы собою заховати, а для розное веры и отмены в костелех крови не проливать...” [18, с. 113]. Рэлігійная талерантнасць у краіне забяспечвалася таксама дараванымі граматамі канкрэтным цэрквам, кляштарам, брацтвам.

Безумоўна, заканадаўчае замацаванне ідэі верацярпімасці і роля ў гэтым кіруючай эліты ВКЛ і Рэчы Паспалітай не павінны ідэалізавацца. Лібералізацыя рэлігійнага заканадаўства адбывалася, як правіла, пад уплывам пагрозы распаду краіны па нацыянальна-канфесійнай прыкмеце, росту знешняй небяспекі, ва ўмовах неабходнасці кансалідацыі пануючага класа і народа ў цэлым. У другой палове XVI ст. вызначальным фактарам стаў рэфармацыйны рух. Заўважым, што феодалы-пратэстанты ў 1569 г. займалі 38 месцаў у сенаце Рэчы Паспалітай з 73 [11, с. 201]. Акт Варшаўскай канфедэрацыі 1573 г. быў прыняты пад націскам моцнай пратэстанцка-праваслаўнай партыі [19, с. 17] “падчас бескаралеўя” і адлюстраванне памкнення захаваць “непадзельнасць Рэчы Паспалітай” і грамадскі мір: “А иж то до покою много належыть, абы розницы межы станы гамованы были...” [18, с. 113]. На працэсы міжканфесійнага ўзаемадзеяння і рэлігійную памяркоўнасць на месцах уплывала канфесійная пазіцыя буйных зямельных уласнікаў і дзяржаўных дзеячаў – Астрожскіх, Радзівілаў, Саламірэцкіх, Валовічаў, Сапег і інш. Правы “грэчаскай царквы” даволі паспяхова абаранялі праваслаўныя феодалы, якія доўгі час складалі большасць шляхецкага саслоўя. Патронамі рэфармацкіх цэркваў з’яўляліся ў свой час Радзівілы, Кішкі, Валовічы і іншыя, якія паспяхова адстойвалі правы сваёй канфесіі.

Неабходнасць захавання канфесійнай і грамадскай згоды становіцца асабліва актуальнай пасля Люблінскай уніі 1569 г. у сувязі з актывізацыяй Контррэфармацыі. Ідэолагі Контррэфармацыі займалі кардынальна іншую, чым рэнесансна-гуманістычная, пазіцыю ў галіне свабоды рэлігіі. Яны адстойвалі ідэі перавагі каталіцызму над іншымі веравызнаннямі і неабходнасці ўсталявання ў Рэчы Паспалітай адзінай каталіцкай прасторы. У працы “Працэс супраць канфедэрацыі” Пётр Скарга выступіў супраць Варшаўскага акта 1573 г., назваўшы яго “дзікім, страшэнным, воўчым, тыранскім правам” [11, с. 109].

Барацьба за рэлігійную свабоду стала адным са складальнікаў грамадска-палітычнай і нацыянальнай свядомасці беларусаў і ўкраінцаў у XVII ст. У сувязі з абвешчанай у 1596 г. Брэсцкай царкоўнай уніяй у канцы XVI ст. адбылося рэзкае абстраэнне рэлігійна-этнічных супярэчнасцей і канфесійнага супрацьстаяння. Акт 1573 г. і Статут ВКЛ 1588 г. не перашкодзілі дзейнасці Контррэфармацыі. Праваслаўна-пратэстанцкі з’езд 1599 г. канстатаваў: “Вопреки сей конфедерации (1573 г. – В.С.), вопреки привилегиям и грамотам... уже свободою, принадлежащею отчинам и сынам сей республики... похвалиться не можем” [20, с. 18-19]. З 1596 г. па 1660 г. не было прынята ніводнай пастановы, што змяніла б заканадаўства на шкоду праваслаўю. Але велізарная колькасць палітыка-юрыдычных актаў, якія гарантавалі правы праваслаўнай царквы, не сталі сур’ёзнай перашкодай гвалту і дыскрымінацыі ў стаўленні да яе прыхільнікаў у канцы XVI – XVII стст.: “Что терзает наши утробы? То, что права наши нарушены и вольность попорна; священные храмы... запечатаны... Знаменитые наши особы изгнаны из правительства только за то, что они Русские...”, – гаварылася ў “Сінопсисе” 1632 г. [21, с. 89-90].

Барацьба за свабоду рэлігіі і рэлігійнага самавызначэння з канца XVI ст., у перыяд актывізацыі феадальна-каталіцкай Контррэфармацыі, становіцца важнейшым аспектам змагання за свабоду асобы, што найбольш ярка адлюстравана ў палемічнай літаратуры вакол Брэсцкай царкоўнай уніі [22; 23, с. 70-99; інш.].

У той жа час канец XVI – XVII стст. паказалі, што талерантны беларускі народ не быў схільны пасіўна назіраць, як парушаюцца яго “старажытныя свабоды”. Гісторыя ў чарговы раз пацвердзіла, што “ўсякія гвалтоўныя меры ў справе рэлігійнай місіі не толькі не вядуць да жаданай мэты, але, насупраць, заўсёды немінуча цягнуць за сабой супраціў” [19, с. 11]. Магутны націск на ўрадавую палітыку аказвала казацтва [24, с. 146-153; 25, с. 195-213]. “На Запорожских казаков нужно оглядываться, чтобы они не сделали нам чего худого, – пісаў у 1621 г. Іосіфу Рукіаму Леў Сапега, – у них сила много значит” [26, с. 30]. А ў далейшым народныя выступленні 1648 – 1650 гг. вымусілі напалоханага імі караля Яна Казіміра нават даць фармальнае абяцанне (у грамаце 1650 г.) “унию истребить” [21, с. 113, заўвага]. Шырокі братэрскі рух, пазіцыя разважлівых палітыкаў і патрыятычна настроенай шляхты і казацтва, цвёрдасць і ў той жа час палітычны прагматызм часта беларускага і ўкраінскага праваслаўнага духавенства прывялі да пэўных уступак з боку ўрада. У 1632 – 1635 гг. былі прыняты і рэалізаваны т.зв. “артыкулы заспакаення рэлігіі грэчаскай”, прызнана легітымнасць праваслаўнай веры і іерархіі. Уладзіслаў IV, які падпісаў гэтыя “артыкулы”, пайшоў на гэты крок, маючы патрэбу ў падтрымцы праваслаўных дэпутатаў для свайго абрання на трон Рэчы Паспалітай. Тыя ж, як адзначалася ў каралеўскім дэкрэце, “не хотели приступить к окончанию сейма, дабы все в статях изображенное получить” [27, с. 204]. Аднак палавінчатасць прынятых рашэнняў, захаванне шэрагу дыскрымінацыйных нормаў (забарона “неунитам” мець царквы

ў Полацку, Віцебску і Навагрудку і інш.) не вырашылі праблемы кардынальна, яны толькі зменшылі на час напал рэлігійнага супрацьстаяння.

Рэлігійнае пытанне ў Рэчы Паспалітай зноў абвастралася ў выніку войн сярэдзіны XVII ст. Расце рэлігійная нецярпімасць да “дысідэнтаў” (праваслаўных і пратэстантаў). У сярэдзіне 1650-х гг. з краіны былі выгнаны сацыніяне, у 1668 г. сойм забараніў пад пагрозай выгнання пераходзіць з каталіцызму ў іншыя веравызнанні. У гэтай пастанове прама прадпісвалася: “Ариане и отступники от Католической веры, равно как и от унии, перешедшие в другое вероисповедание, не должны пользоваться покровительством сеймовых конституций, обеспечивающих свободу вероисповеданий... отступников же вышеупомянутых должно наказывать изгнанием из отечества...”. Рашэнне гэта прадвызначыла ўсю канфесійную палітыку Рэчы Паспалітай на працягу XVII – XVIII стст. [27, с. 47]. Да канца стагоддзя, нягледзячы на канфесійныя пункты “Вечнага міру” 1686 г. паміж Рэччу Паспалітай і Расіяй, каталіцкі наступ узмацняецца. Шырыцца практыка адымання праваслаўных і пратэстанцкіх цэркваў, выгнання праваслаўных з магістратаў і г.д. У езуіцкім асяроддзі распрацоўваецца “праект знішчэння” не толькі праваслаўнага, але і ўніяцкага веравызнання, Усеагульная канфедэрацыя 1696 г. пастанавіла перавесці дзяржаўнае справаводства на польскую мову. “Чым далей, тым усё больш і больш губіцца палітычны розум сойму. Усё часцей і часцей выдаюцца пастановы праціў дысідэнтаў...”, – ацэньваў тагачасную сітуацыю У. Ігнатоўскі [24, с. 139]. У 1732 г. дысідэнты былі пазбаўлены права быць абранымі на соймы, у трыбуналы і якія-небудзь камісіі. Сойм 1764 г. прыняў пастанову караць смерцю тых, хто пераходзіць з каталіцызму ў іншыя веравызнанні [28, с. 565], у 1766 г. сойм ухваліў як закон прапанову кракаўскага біскупа лічыць “ворагам дзяржавы кожнага, які асмеліцца сказаць на сойме прамову на карысць інаверцаў” [24, с. 139].

Заклучэнне

Па сутнасці, на мяжы XVI – XVII стст. у гісторыі Беларусі і Украіны адбыўся чарговы “цывілізацыйны разлом”. Дзяржава і палітычная кіруючая эліта адмовіліся ад выпрацаванай рэнесансна-гуманістычнай думкай канцэпцыі верацярпімасці, канфесійны выбар быў зроблены на карысць уніі, гвалтоўнай каталіцкай канверсіі беларусаў. Гэты выбар заклаў канфесійныя і палітычныя канфлікты і супярэчнасці, прадвызначыў драматызм наступнага рэлігійнага і нацыянальна-культурнага развіцця Беларусі і Украіны.

Адмова ўрада Рэчы Паспалітай ад палітыкі верацярпімасці і ўзмацненне нацыянальна-рэлігійнай дыскрымінацыі спрыялі абясцэньванню паняцця “айчына”, істотна саслаблялі патрыятычныя пачуцці грамадзян, паслужылі адной з асноўных перадумоў распаду Рэчы Паспалітай. Ва ўмовах стварэння ў краіне антыўрадавых канфедэрацый і прамога націску Расіі, Аўстрыі і Прусіі прадпрымаліся спробы змякчыць рэлігійнае заканадаўства. Так, свабода веравызнанняў пры захаванні дзяржаўнага статуса каталіцызму была прадэкларавана ў Канстытуцыі 3 мая 1791 г., аднак гэта ўжо не змагло спыніць працэс крушэння палітычнага рэжыму Рэчы Паспалітай. Здарылася тое, пра што папярэдзвалі патрыёты гэтай дзяржавы на мяжы XVI – XVII стст., якія ўбачылі ў рэлігійным гвалце і адыходзе ад талерантнасці пагрозу агульнаму дабру, адзінству, цэласнасці грамадства, суверэнітэту краіны: “Вижу, иж то к остатней згубе всее короны Польское идет: бо за тым нихто своего права, ани вольности беспечен уже не будет, и в коротком часе приидет до великого замешаня...” [29, с. 186]. Пра роцкімі сталі словы караля Яна Казіміра на сойме 1661 г.: “Придетъ время, когда Рѣчь Поспо-

литая, ослабленная собственными раздорами, сдѣлается добычею соседей: Бранденбургія возьмет Пруссію, Москва Русь Бѣлую, Австрія Краковъ. О! да буду я лжепророкомъ!" [30, с. 237]. У выніку падзелу Рэчы Распалітай у другой палове XVIII ст. беларускія землі ўваходзяць у склад Расіі. Рэлігійныя адносіны на іх сталі рэгулявацца імперскім заканадаўствам, якое, аднак, прадугледжвала новыя абмежаванні ў справах рэлігіі, аднак ужо на карысць праваслаўя.

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. Идеи гуманизма в общественно-политической и философской мысли Белоруссии (дооктябрьский период). – Минск : Наука и техника, 1977. – 280 с.
2. **Гусоўскі, М.** Песня пра зубра / М. Гусоўскі ; пер. с лац. Ул. Шатопа. – Минск : БГАКЦ, 1994. – 47 с.
3. **Зизаний, С.** Казань Святого Кирилла Патрыярха Іерусалімскага о аітхрыстѣ и знаках его з розширеніем науки против ересей розных / С. Зизаний. – Вільна : Друк. Брацкая, 1596.
4. Literatura arianska w Polsce XVI wieku. Antologia. – Warszawa : Książka i wiedza, 1959. – 664 s.
5. Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии: Избранные произведения XVI – начала XIX в. – Минск : Изд-во Акад. наук БССР, 1962. – 524 с.
6. **Саверчанка, І.В.** Сымон Будны – гуманіст і рэфарматар / І.В. Саверчанка. – Минск : Універсітэцкае, 1993. – 223 с.
7. **Галеичанка, Г.Я.** Невядомыя і малавядомыя помнікі духоўнай спадчыны і культурных сувязей Беларусі XV – сярэдзіны XVII ст. / Г.Я. Галеичанка. – Минск : Беларус. іавука, 2008. – 458 с.
8. Полное собрание русских летописей. – М. : Наука, 1975. – Т. 32. – 235 с.
9. **Коялович, М.** Литовская церковная уния / М. Коялович. – СПб. : Тип. Н. Тихмева, 1859. – Т. 1. – V, 315 с.
10. **Литвин, М.** О нравах татар, литовцев и москвитян / М. Литвин // Архив историко-юридических сведений, относящихся до России, издаваемый Николаем Калачовым. – М. : Тип. А. Семена, 1854. – Ки. 2, вторая половина. – Отд. V. – С. 1–77.
11. **Сокол, С.Ф.** Политическая и правовая мысль в Белоруссии XVI – первой половины XVII в. / С.Ф. Сокол. – Минск : Наука и техника, 1984. – 188 с.
12. Антология педагогической мысли Белорусской ССР / сост. Э.К. Дорошевич [и др.]. – М. : Педагогика, 1986. – 460 с.
13. Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и издаваемые Археологической комиссией. – СПб. : Тип. Э. Праца, 1848. – Т. 3. – 342 с.
14. **Падокшы, С.А.** Філасофская думка эпохі Адраджэння ў Беларусі: Ад Фраіццка Скарыны да Сімяона Полацкага / С.А. Падокшы. – Минск : Навука і тэхніка, 1990. – 285 с.
15. **Свяжыскі, У.М.** “Гістарычныя запіскі” Ф. Еўлашоўскага / У.М. Свяжыскі. – Минск : Навука і тэхніка, 1990. – 123 с.
16. Статут Великого княжества Литовского 1529 года. – Минск : Изд-во Акад. наук БССР, 1960. – 253 с.
17. **Бардах, Ю.** Дачыненні паміж каталікамі і праваслаўнымі ў Вялікім Княстве Літоўскім (канец XIV – XVII ст.) / Ю. Бардах // Беларускі гістарычны агляд. – 1994. – Т. 1. – Сш. 1. – С. 66–81.
18. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588 : Тэксты. Давед. Каміт. / Беларус. Сав. Энцикл. ; рэдкал.: І.П. Шамякі (гал. рэд.) і інш. – Минск : БелСЭ, 1989. – 573 с.
19. **Завитиевич, В.З.** Паліодія Захарія Копыстэскага і яго место в истории Западно-Русской полемики XVI и XVII вв. / В.З. Завитиевич. – Варшава, 1883. – 487 с.
20. Сборник документов, уясняющих отношения латинско-польской пропаганды к русской вере и народности (Из исторических материалов, помещенных в “Вестнике Западной России”, и из других печатных источников). – Вильна : Тип. губ. правл., 1866. – Вып. 2. – 281, VIII с.
21. **Бангыш-Камейский, Н.** Историческое известие о возникшей в Польше унии / Н. Бангыш-Камейский. – М. : Синод. тип., 1805. – 454 с.

22. **Кутузова, Н.А.** Нация, религия и государственность в полемической литературе Беларуси конца XVI – XVII вв. : учебное пособие / Н.А. Кутузова. – Минск : Тип. “Клибр”, 1998. – 111 с.
23. **Старостенко, В.В.** Становление национального самосознания белорусов: этапы и основополагающие идеи (X – XVII вв.) / В.В. Старостенко. – Могилев : МГУ им. А.А. Кулешова, 2001. – 200 с.
24. **Ігнатоўскі, У.М.** Кароткі нарыс гісторыі Беларусі / У.М. Ігнатоўскі. – 5-е выд. – Мінск : Беларусь, 1991. – 190 с.
25. **Коялович, М.** Литовская церковная уния / М. Коялович. – СПб., 1861. – Т. 2. – 442 с.
26. Археографический сборник документов, относящихся к истории Северозападной Руси. – Вильна : Печатня губ. правл., 1867. – Т. 2. – 394 с.
27. Уния в документах : сб. / сост. В.А. Теплова, В.И. Зуева. – Минск : Лучи Софии, 1997. – 520 с.
28. Гісторыя Беларусі : у 2 ч. – Ч. 1 : Са старажытных часоў да канца XVIII ст. : курс лекцый / І.П. Крэзь [і інш.]. – Мінск : РІВШ БДУ, 2000. – 656 с.
29. Документы, объясняющие историю западно-русского края и его отношения к России и к Польше. – СПб. : Тип. Э. Праца, 1865. – ССП, 658 с.
30. **Турчинович, О.** Обзор истории Белоруссии с древнейших времен / О. Турчинович. – СПб. : Тип. Э. Праца, 1857. – 303 с.